

Całość tej imponującej swoim zakresem pracy dowodzi dojrzałości naukowej autora oraz jego wielkiej wnikliwości i staranności w operowaniu danymi archiwalnymi osadzonymi w kontekście społecznym i kulturalnym epoki.

Niniejsza książka Macieja Stawiskiego będzie bez wątpienia cennym i niezbędnym opracowaniem nie tylko dla historyków Kościoła i zakonu franciszkańskiego w Polsce, ale także niezbędnym punktem odniesienia dla regionalistów zajmujących się historią Mazowsza, jak również dla badaczy socjologii i kultury końca epoki staropolskiej. W ręce czytelników trafiło więc opracowanie oparte o solidne podstawy źródłowe, wynik mrówczej pracy wykonanej z benedyktyńską cierpliwością i z rzetelną metodologię naukową.

Aleksander Horowski OFMCap.
Istituto Storico dei Cappuccini – Roma

Franciszek Kuśiak, *800 lat Franciszkańskiego Zakonu Świeckich na obrazkach religijnych*, Pelplin 2021, Wydawnictwo „Bernardinum”, ss. 364, il.

Publikacja jest kolejną pozycją wydawniczą prof. dr. hab. Franciszka Kuśiaka dotyczącą wielkiej rodziny franciszkańskiej. Wcześniej wydał drukiem książki z tej dziedziny, a mianowicie: *Święty Franciszek z Asyżu i kolekcjoner jego przedstawień, Matka Boska Anielska i św. Franciszek Seraficki w złotym okresie obrazka religijnego (1846–1946), Stygmatyzacja św. Franciszka z Asyżu na obrazkach koronkowych z XIX w., Ze św. Franciszkiem z Asyżu poprzez śmierć cielesną do nieba: na obrazkach z minionych wieków, Święty Franciszek z Asyżu i jego błogosławieństwa na obrazkach religijnych* (wraz z Tadeuszem Słotwińskim), *Święty Franciszek Seraficki na Roztoczu, Osiemsetlecie spotkania św. Franciszka z sułtanem AL-Kamilem i nawiedzenie najważniejszych dla chrześcijańskich miejsc świętych na Bliskim wschodzie na obrazkach religijnych i Święci Dominik Guzman i Franciszek z Asyżu na obrazkach religijnych z minionych wieków*.

Omawiana publikacja wpisuje się w obchody wielkiego jubileuszu 800 lat powstania Franciszkańskiego Zakonu Świeckich, a wcześniej przez wiele wieków III Zakonu św. Franciszka z Asyżu. Autor dokonał przeglądu ikonografii sakralnej związanej z III Zakonem. Wielką zasługą Franciszka Kuśiaka jest utrwalenie (przelanie na papier) wielu zdjęć,

klepsydr, herbów, pism, szkaplerzy, medalików szkaplerznych, religijnych obrazków efemerycznych, dokumentów tercjarских i innych, które z czasem nam „uciekają” i ostatecznie odchodzą w zapomnienie. Zebrane w książce odzyskały swoje kolejne „życie” i możemy się nimi nacieszyć. Oprócz części ilustracyjnej mamy możliwość zapoznania się z charyzmatem franciszkańskiego tercjarstwa, a także z hagiografią wybitnych postaci i patronów Zakonu.

Sześć rozdziałów książki przedstawia kolejno: 1) Śladami Chrystusa ze św. Franciszkiem, 2) Początki III Zakonu św. Franciszka, 3) Niebiescy patroni III Zakonu, 4) Ubiór, dokumenty, obrazki żałobne i symbole religijne tercjarzy, 5) Sławni tercjarze św. Franciszka, 6) Leon XIII – wielki i św. Jan XXIII – „dobry papież Jan”.

Układ publikacji jest logiczny i uzasadniony chronologicznie. Analizując kolejne rozdziały omawianego wydawnictwa, poznajemy ciekawe kwestie związane z Zakonodawcą rodziny franciszkańskiej i III Zakonem św. Franciszka z Asyżu.

W pierwszym rozdziale została przybliżona postać serafickiego ojca, który swoim życiem starał się jak najwierniej upodobnić do Chrystusa. Autor podjął się porównania scen z żywota Jezusa Chrystusa do życia Franciszka asyjskiego. Zestawienie zaczyna się od ukazania obrazka religijnego *Dzieciątka Jezus w żłobie* do wielkiego wydarzenia w Gerccio z 1223 r., kiedy odbyło się pierwsze świętowanie przy żłóbku. Podobieństwa w narodzinach Chrystusa i Franciszka według hagiograficznych opisów i legendy są zbliżone. Autor publikacji postarał się nam to przekazać w przedstawionych obrazach. Kolejną analogią jest ukazanie czterdziestodniowego postu i szatańskiego kuszenia. W tym przypadku zostały zamieszczone zdjęcia akwareli, na których znajduje się Jezus, a także grafiki oraz obrazki ze św. Franciszkiem. W podobny sposób ukazano cud związany z zamianą wody w wino w Kanie Galilejskiej i w *Sacro Speco* we Włoszech. Następną paralelę było uzdrowienie trędowatego, o którym dowiadujemy się z Ewangelii św. Łukasza (5, 14–16) i obmycie ciała trędowatego przez Franciszka ukazanego na obrazku autorstwa Andrei Putti. Inne kwestie dotyczące podobieństw, a zawarte w pierwszym rozdziale to: *Kazanie z łodzi*, *Dzieci*, *Dobry pasterz*, *Stygmaty* i Śmierć odartego z szat Chrystusa i nagiego Franciszka. W tych kwestiach Autorowi udało się również w sposób czytelny i jasny ukazać paralele dotyczące Jezusa Chrystusa i św. Franciszka w obrazach.

Kontynuując analizę zawartości treściowej kolejnych rozdziałów zauważamy, że rozdział drugi zajmuje się genezą III Zakonu św. Franciszka, a także ukazuje pierwszych tercjarzy: Luchezjusza i Buonadonnę z Poggibonsi. Na zamieszczonych obrazkach widzimy, jak małżonkowie przywdziali habity zakonne zostali przepasani sznurami pokutnymi przez św. Franciszka i udzielono im błogosławieństwa. W tym rozdziale czytamy o prawnych podstawach funkcjonowania *Braci i Sióstr od Pokuty*. Dowiadujemy się o *Memoriale prepositi* i bulli papieża Mikołaja IV *Supra montem*, jednych z ważniejszych dokumentów ówczesnych czasów

dotyczących tercjarstwa franciszkańskiego. Autor wspomniał też o regułach, a szczególnie nawiązał do konstytucji apostolskiej *Misericors Dei Filius* Leona XIII i brewe apostolskiego *Seraphicus Patriarcha* Pawła VI, zatwierdzające nową regułę.

Ważne miejsce w drugim rozdziale zajmuje osoba Jakobiny z Settesoli (Fra Jacopa de' Settesoli), która prawdopodobnie była inspiracją dla Franciszka, aby poprzez *List do wiernych* dać mocne podstawy do utworzenia zakonu pokutujących. Wspomina o niej Tomasz z Celano. Była ona ważną postacią w tworzeniu się ruchu tercjarskiego. Dobrze się stało, iż Autor poświęcił jej miejsce w prezentowanej publikacji.

Rozdział został zakończony wspomnieniem świętych wśród tercjarzy. Zaprezentowano dwa obrazki, jeden ze św. Franciszkiem na czele z innymi świętymi, który zapewne prowadzi pozostałych do Boga. Drugi obrazek ukazuje tercjarskie drzewo genealogiczne z 25 świętymi. Ciekawym ujęciem jest zdjęcie fresku z refektarza, z kłodzkiego klasztoru franciszkanów na Piasku. Na fresku znajdują się franciszkańscy święci podczas adoracji. Zestawienie treści i obrazów zawartych w rozdziale pozytywnie wpływa na refleksje dotyczące źródła tworzenia *Braci i Sióstr od Pokuty*.

W trzecim rozdziale Autor ukazuje „niebieskich” patronów III Zakonu. Całość została podzielona na trzy podrozdziały. Dużo miejsca poświęcono św. Elżbiecie, jako „Mater nostra” tercjarzy. Ta część rozdziału jest bogato ozdobiona obrazkami i biogramem świętej. Kolejny patron, to św. Ludwik IX, król Francji, również bardzo ważna postać dla III Zakonu. Z tekstu dowiadujemy się m.in. o jego życiu duchowym, a także o ciekawym aspekcie pozyskania *Korony Cierniowej Zbawiciela*. I wreszcie bogato ilustrowana część rozdziału, jak św. Franciszek zakłada III Zakon. Jest to bardzo popularny temat wpisujący się w tworzenie obrazków religijnych, wśród których występują następujące treści: wręczanie cingulum i habitów przez Franciszka, przekazywanie reguły III Zakonu, adoracji NMP z Dzieciątkiem, modlitwy i błogosławieństwa. W tym przypadku można podjąć dyskusję, czy ta część nie powinna być umieszczona w rozdziale związanym z genezą III Zakonu. Ważną postacią wśród patronów FZŚ w Polsce jest bł. Aniela Salawa, która w tej części mogłoby się znaleźć swoje miejsce. Jednak pomimo tej uwagi nie narusza to pozytywnego odbioru tej części książki.

Czwarty rozdział należy do najbardziej obszernych. Najpierw zajęto się przyjęciem osób do III Zakonu poprzez obrzędy obłóczyn i profesji, a także dokumentacją w postaci świadectw przyjęcia oraz certyfikatów złożenia profesji. Należy zaznaczyć, iż przedstawione świadectwa są języku polskim, po łacinie, w języku niemieckim i francuskim. Na wyróżnienie zasługuje dwuczęściowy dyplom ozdobiony miniaturą reprodukcją obrazu Bartolome' Estabana Murilla – św. Franciszek obejmujący Chrystusa na krzyżu. Kolejno omówiono

ubioiry tercjarzy, ukazano szkaplerze, medaliki szkaplerzne, a także symbol *Tau* oraz zdjęcia sztandarów i chorągwi tercjarskich. Reguła tercjarska polecała tercjarzom modlić się za zmarłych członków III Zakonu, a także zobowiązywała ich do uczestnictwa w pogrzebie oraz modlitwy podczas eksporty na cmentarz, ofiarowywania Komunii św. i Mszy św. za zmarłych. W tej części przedstawiono unikatowe obrazki żałobne i klepsydry związane z tercjarzami, nie tylko w języku polskim.

Trzeci Zakon św. Franciszka miał w swoim gronie wiele wybitnych postaci, w tym świętych, błogosławionych, królów, duchownych i osób różnych stanów. Jednak wiodącą grupę tercjarzy stanowiły osoby niezamożne, biedne i niewykształcone, a będące ludźmi głęboko religijnymi. Opisem niektórych „sławnych” tercjarzy zajmuje się rozdział piąty książki. Autor swoją prezentację rozpoczął od Dante Alighieri, a zakończył na św. Rochu z Montpelier. Z zainteresowaniem również możemy zapoznać się z historią życia aktorki Ewy Lavallière. Osoby wielce utalentowanej i o niezwyklej urodzie, która zdecydowała się porzucić scenę. Następnie wstąpiła do III Zakonu i zmieniła diametralnie swoje życie.

Od czasu zatwierdzenia pierwszej reguły III Zakonu św. Franciszka papieże okazywali wiele sympatii tercjarzom i obdarzali ich licznymi przywilejami. Niektórzy z nich zanim wstąpili na Stolicę Piotrową należeli do tercjarzy franciszkańskich. Wśród tych postaci znajdowali się, m.in. św. Leon XIII i św. Jan XXIII. O tych papieżach dowiadujemy się z ostatniego, szóstego rozdziału książki. Papież Leon XIII nazwany w tytule „wielkim”, był tytanem pracy apostolskiej o najdłuższym pontyfikacie. Dla franciszkanów był szczególnie protektorem. W siedemsetletnią rocznicę urodzin św. Franciszka (1882) ogłosił encyklikę *Auspicato concesum* propagującą zakon franciszkański, zaś w *Humanum genus*, przedstawił III Zakon, jako środek przeciw masonerii. Wiekopomne znaczenie dla tercjarzy miała Konstytucja Apostolska *Misericors Dei Filius* promulgująca nową regułę tercjarską. Z papieżem związane są obrazki religijne i karty pocztowe, które były wytwarzane dla przybywających rzesz pielgrzymów do Rzymu, a z częścią których możemy się zapoznać w publikacji.

Jan XXIII od 14. roku życia był tercjarzem franciszkańskim. Za jego pontyfikatu rozpoczęła się nowa epoka w Kościele, zapoczątkował Sobór Watykański II. Zmienił etykietę dworu papieskiego, czyniąc go bliższym ludziom. To papież Jan XXIII zarządził proces beatyfikacyjny Maksymiliana Kolbego OFMConv, a św. Wawrzyńcowi z Brindisi OFMCap nadał tytuł *Doctor Apostolicus* (Doktor Kościoła). Autor nazwał go *wzorowym tercjarzem*, choć miał też inne przydomki: *brat wasz Józef*, *Jan dobry*, *papież dobroci*, *papież pokoju*.

W tej części rozdziału postacie świętych papieży zostały ciekawie przedstawione z podkreśleniem ich związków z franciszkanami.

W *Zakończeniu* Autor stwierdza, że „największym odkrywcą w historii ludzkości był św. Franciszek”. Poprzez powrót do ewangelicznego życia odnajduje się mądrość istnienia ludzkości. Szacunek dla każdego stworzenia, uwielbienie Stwórcy, to wartości podstawowe uzasadnione metafizycznie dają nadzieję na rzeczywiste porozumienie w kwestiach godności człowieka i czynienia jego życia dobrym. W wyniku tego społeczeństwo staje się bardziej sprawiedliwe, humanitarne i bardziej pokojowe. Autor w *zakończeniu* dokonał konkluzji jeszcze kilku innych kwestii. Wszystkie jednak obejmują Jezusa Chrystusa, św. Franciszka z Asyżu i tercjarzy.

Dla Czytelników i badaczy cenna jest *Bibliografia* ujęta w Źródłach drukowanych, Źródłach ikonograficznych z podziałem na *Wstęp* i *Rozdziały* książki, a także *Literaturę*. Źródła ikonograficzne – metryki, zostały opracowane przez Autora i zawierają tytuł ilustracji, w większości technikę ich wykonania, wydawcę, miejsce oraz datę wydania. Łącznie w publikacji występują 283 karty ilustracyjne.

Na zakończenie należy podkreślić to, iż recenzowana pozycja została pieczołowicie przygotowana od strony edytorskiej. Książka wydana jest bardzo starannie na papierze kredowym i w twardej oprawie. Zawartość merytoryczna wydania czyni ją interesującą i czyta się ją z zainteresowaniem. Dopełnieniem całości publikacji są licznie zamieszczone ilustracje i ich interpretacje teologiczno-historyczne. Praca ukazuje rozwój ikonografii franciszkańskiej i jest wspaniałą pozycją popularyzującą Franciszkański Zakon Świeckich. W czasach odległych od obecnych, kiedy nie wszyscy ludzie potrafili pisać i czytać, przekaz zawarty w ikonografii religijnej stanowił niekwestionowaną wartość, był „biblią bez słów”. Strona ilustracyjna książki jest najcenniejszym walorem tej publikacji.

Zapewne można wnioskować na podstawie tej edycji, iż prof. dr hab. Franciszek Kusiak poświęcił wiele swojego serca św. Franciszkowi z Asyżu, a także wykonał wielką pracę kolekcjonerską udostępniając zdobytą wiedzę odbiorcom.

Jak to sam określił w jednej z publikacji „*zainteresowania św. Franciszkiem wyssałem z piersi matki*” (Święty Franciszek z Asyżu i kolekcjoner jego przedstawień, Pelplin 2009).

dr Mirosław Kuczkowski OFS